

nem az ossziáni énekek és az ókori klasszikusok fordításai emelkednek ki, hanem a romantikus keletiség terén megvalósított kezdeményezések, pl. az 1824-es Hafizfordítás. S még inkább a reformkori liberalizmus egyik „alapkönyvé”-nek, Tocqueville világhírű, *A democratia Amerikában* című négy kötetes művének gyors átültetése, melynek részleteit Bajzáék az Athenaeumban sorozatosan közölték. Forgóról nem elég keresztnevének közlése (601.), hiszen az Aurora-kör egyik alapító beltagja volt, Benczúr Jánosról szólva pedig említeni kell, hogy radikális politikai író, kinek *A szabadság és társadalmi rend elmélete* című politikai munkája a hazai progresszív gondolkodás jelentős alkotása (678.)

Az 55. sz. levélben szereplő rajzot nem T-nak (Toldy-nak), hanem B-nak (Bajzának) küldték el (556.) Magyarázatlan marad

néhány ritkán használt fogalom, illetve kifejezés, így a 66. sz. levélben szereplő *Vocalem breviant*, továbbá az „emyricusok világa” (186. levél), „sessionális paloták” (186. levél), „Phrynék” (187. levél), „actia” (277. levél). Nem tudjuk meg miféle folyóirat volt a lipcsei *Minerva* és a *Zeitgenossen* (273., ill. 280. sz. levél). Hiányzik végül a jegyzetek végéről az *idegen szavak szótára*, ez a számos latin kifejezés, elnevezés miatt lenne kívánatos (pl. compenetrálni, exordium) aemulatio, exerált, exceptio, coaevus stb.).

Ez az összes hiba egy több mint hétszáz oldalas gyűjteményben. Amelyben különben egy Toldy-monográfia nyersanyagának jórésze lappang, időnként már nem is „nyers” állapotban. Végső összefoglalásra változatlanul Oltványi Ambrus képességeire és szakmai odaadására vár.

Fenyő István

ADY ENDRE ÖSSZES VERSEI

1. köt. Versek (1891–1899). Sajtó alá rendezte: Koczkás Sándor. Bp. 1969. Akadémiai K. 493 1. 4 t.

Bizonyára javára vált az Ady-versek kritikai kiadásának, hogy ilyen késve indult meg. Nemcsak azért, mert így több XX. századi költőnk életművének föltárásából szűrődhetnek le hasznosítható tanulságok, hanem mert az Ady-próza napvilágra kerülése, az Ady-bibliográfia nyersanyaga is kezére járhatott a versek gondozójának: tágabb összefüggésekre pillanthatott.

Az első kötet az 1891. nov. 30-án kelt gyermekes névnapki köszöntőtől a 22 éves költő Nagyváradra kerüléséig, az 1900. január 4-én megjelent *Zsóka búcsúzója*ig gyűjti össze az induló Ady 160 versét. Ebből csupán 61 jelent meg a *Versek* (1899) kötetében és 4 a *Még egyszer* (1903) lapjain. További 42 vált ismertté Földessy Gyula jóvoltából a *Rövid dalok egyről és másról* (1923) című gyűjteményben, 7 pedig Koválovsky Miklós tanulmányából (*Ady Endre önképzőkori tag*, 1943). Az 1962-ben megjelent Ady-összes, éppen az egyik szerkesztő, Koczkás Sándor révén, a már készülő kritikai kiadás anyagából, *filius ante patrem*, ismét megbővítette a versek számát 35-tel. E kötet még ehhez képest is gazdagodott 11 verssel. A verseknek csupán mintegy tizedéről maradt fenn kézirat, s újabb egytized csak kötetben jelent meg; a többi a zilahi, debreceni, váradai lapok hasábjairól kellett betakarítani.

Esztétikai élvezetet e versek alig-alig okoznak. Mintegy tucatnyi ilyen vagy olyan szempontból, főként a költő eszmei és művészi fejlődésének útjelzőiként, mégis jelen-

tős (*Márkó király, Azuba, Ósz jelé, Sirasson meg, Temetetlenül, Félhomályban, Finále, Kihűlve, A vég után, Zsóka búcsúzója* s még néhány). De a zseninek minden szava segít valamit megvilágítani, így a többi vers is tanulságos, ha másért nem, életrajzi értéke miatt, Ady világnézeti és szellemi gazdagításának, nyelve és költői formakincse kialakulásának bármilyen apró adalékai révén is.

1

Bár a kritikai kiadás szabályzata lebeszélt a sajtó alá rendezőket az esztétikai fejtegetésekről, Koczkásnak nemcsak megbocsátjuk, de még hálásak is vagyunk, hogy túllép e korlátokon, s ahol csak módja van, a filológiai, tárgyi, életrajzi magyarázatokon kívül beszél egy-egy vers szerepéről az Ady-életműben, egyedi értékeiről vagy összefüggéseikről, ún. vonulataikról, ezzel mintegy fejlődéstörténeti vázlatot is ad. Így szól a [*Mosolygásnak*...] jegyzetében a Zsóka-szerelem keltette érzelmi megrendülés költői következményeiről (251.), ugyanennek könnyedebb, Heltai-modorú megoldásáról (256.), de ugyanígy mutat rá pl. Ady és Bartók párhuzamára, a Kossuth-kultusz művészi hatására e két nagy pályakezdőben.

Nagyon értékesek Koczkásnak a jelentékelőbb versekben meghúzódó, de az oeuvre-ben később fontossá váló motívumokat kiaknázó megfigyelései. *Király s királyné voltunk ketten* — ez a kép, a szerelmi

fölmagasztosulás e jellegzetes költői ötlete visszatér az *Új Versek* későbbi versében: *Te a királyné s én a király* (*Egy ócska konfliktusban*) (316). Az első verseskötet záróverséül szánt költeményében már 1898-ban fölbukkan a második kötet címévé lett még egyszer gondolata (325). Ugyanez év őszétől kíséri végig Koczás több versében is a *Temetetlenül* címűben összegeződő *élő halottság* motívumát (355), amely egyébként egészen mást jelent, mint Juhász Gyula gyakran használt hasonló kifejezése. Figyelemre méltó észrevétel, hogy Adyt mindig az új szerelmi érzés, az új érzelmi távlat ösztönzi „leszámolásra” előző nőideájával (362). Ez bizonyára még a Léda-szerelemre is érvényes (*Elbocsátó szép üzenet*). Már a *Válaszúton* 24. sorában föltűnik Ady később kedvelt és jellegzetes költői szava, a fárum (*A megszápító fárum, Hunn, új legenda stb.*) (369). Pár nappal később születik a költő első pénz-verse, noha még ebben nyoma sincs a Pénzzel folytatott drámai küzdelemnek (370). Az érmindszenti szülőház szomszédságában meghúzódó sírkerttől eredeztethető Adynak korán megmutatkozó temető-élménye (411). Zsókiák zilahi háza táplálja az emlékekben később is maradandó kertmotívumot (414).

A forma egy-egy új mozzanata is fölkelti Koczás figyelmét. Latolgatja a szonett lehetséges eredetét Ady korai költészetében (325), rámutat a később jellegzetessé váló kettős refrén első jelentkezésére (386), sőt még azt a hajszálnyi különbséget is észreveszi, ami a tercina és a ritornell között van (442).

Nem mulasztja el fölhívni egy-egy vers elsőségre a figyelmet. Külön szól, ha az első nyomtatásban megjelent költeményhez írunk (233); amikor az első teljes névaláírással szereplő verset tárgyalja (273); a Debrecenben napvilágot látó első vers jegyzetében is (305); még külön, amikor a Debreceni Hírlapban megjelenik Ady első verse, hiszen ez voltaképpen a „rövid dalok” nyitánya (336); és esetenként jelzi, amikor a kritikai kiadásban elsőként közkinccsé váló költeményről beszél (346 stb.).

Tárgyi magyarázataiban olykor elkápráztat tájékozottságával, bámulatos utánjárásával. Számon tartja alig jelentős verszenei földolgozását is (253); számos versnek, főként alkalmi verseknek értelmezésében pontos időjárási beszámolót ad a lapok hírei alapján (264, 348, 372); tüzetes leírást nyújt Herczeg Ferenc *A három testőr* című színdarabjának cselekményéről a vele — áttétellel — kapcsolatban álló alkalmi vers megteretése végett (280), sőt egy másik Herczeg-darab, *A Gyurkovics lányok* kapcsán még azt is észreveszi, hogy Ady versében férjhez megy *hat* lány, a regényben is hét,

de a belőle készült darabban csak *négy!* (363) Horatius-idézetért nem rest fölkutatni a korabeli gimnáziumi tankönyvet, hogy Ady forrását valószínűsítse (367). A lapokból azt is kiásta, hogy 1899 farsangján Ady tengerésziszti jelmezben mulatott (367). Helyreigazítja Ady Lajost: nem Kutassy István, hanem Kutasi Imre volt Ady első debreceni szerkesztője (373). Rendkívül ügyesen keresett és talált magyarázatot egy Ady-sorhoz (*Krizanténummal a gomblyukban*) egy tíz nappal előbbi napihírben, mely a korabeli divat rögzítésével igazolja a vessor hitelét (397). Valószínű, hogy e kis hír is Ady tollából való. S ehhez hasonlóan: a versekből kiinduló nyomozás Koczást még sok kisebb-nagyobb, névtelen Ady-írás agnoszkálásához vezette el: sokszor kiegészíti az Ady-prózák kritikai kiadásának 1. kötetét (347 stb.), s ez lehetővé teszi, hogy ennek amúgy is szükséges javított újrakiadása — jó pár elvesztett írás helyett — újabbakkal gazdagodjék. Követi Koczás az Ady-versek utánközlésének útját is Debrecenből Váradra, onnan Győrbe, majd tovább Sopronba is (378), ami nemcsak sajtótörténeti érdekesség, hanem az Ady-mű sorsa szempontjából sincs tanulság nélkül.

Állhatatosságát külön dicséret illeti. Tucatnyi lapot képes volt fölűtni, hátha meglesi a *Puskin* című vers Ady szemszögéből lefelfoghatóbb forrását: s bár fáradozását nem jutalmazta siker, *tamen est laudanda voluntas* (430). Másutt is vegyett kutatja föl forrásait helyi és terjedelmes pesti lapokban (481), s olykor még a Békés megyei Közlönyben is utánanézi, igaz-e, amit a Debrecen állít (462). Nem sajnálja a fáradságot, és nyomozást indít a rejtélyes dalmű, a *Sulamith* titokzatos és állítólagos kilenc szerzője után, s ki is derít — színháztörténetészeinknek nyilván megkönnyebbülésére — közülük hetet (451). De az a trouvaille sem utolsó, ahogyan a Herbertekre való utalást megfejtette: tehetséges apák tehetségtelen fiait nevezték így, Bismarcknak és Gladstone-nak egy-egy ilyen nevű fia után (445).

2

Bár elképzelhető lett volna a kritikai kiadás szabályai szerint az alkalmi versek, a „rövid dalok” elkülönítése, az Ady-mű fejlődéstörténete jobban megismerhető az egységes időrendbe sorolt mindenfajta költői alkotás láncolatából. Helyeselhető a korábbi rossz gyakorlattal való szakítás: a címek kurrens — és nem verzál — betűkből való szedése; így sem sikkadnak el az Ady-versekben később fontos szerepű nagy kezdőbetűk. Külön érték az alapos kiadástörténeti fejezet, amely a *Versek* előzetes hírverésére, a

megjelent kötet részletes ismertetésére (Ábrányi Emil előszavának közlésére), a kötet kritikáira, utólagos propagandájára is kiterjeszkedik. A korábbi gyakorlat ugyan beérte bibliográfiai utalásokkal, de sokkal jobb, ha maguk a szövegek is egy helyen találhatók. Az alaposság dicséretét csak kevéssé korlátozza a *Versek* előfizetési főhívásának kimaradása (vö. Áfra János, ItK 1970. 87–88). Nagy munkát jelentett a gyűjteményes kötetek történetének, különféle kiadásainak, utánnyomásainak földerítése, összevetése is. (Talán érdemes lett volna kritikáik bibliográfiáját is adni.)

A jegyzetek fölépítése mintaszzerű. Az *Irodalom* ugyancsak rendkívül hasznos: a legkitűnőbb Ady-kutatók (Bóka, Kardos László, Komlós stb.) sok érdekes megfigyelését, értékelését összegezi ebben Koczás.

A *Keletkezéstörténet* roppant gazdag életrajzi anyagot hord össze. Belőlük nemcsak Ady ekkori szerelmeinek (Friedmann Zsóka, Kovács Boriska, Szabó Irma, Varga Ilona) története tárul föl, hanem Ady mindennapi élete, újságíróskodása a „betűműhelyben”, társasága, barátsága egy-egy újságírói társal és színész, sőt egész itineráriuma is. Zilahi, debreceni diákoskodása, temesvári bírósági díjnyokoskodása, majd ismét debreceni élete a redakciókban. De nemcsak ezek a nagyobb helyváltoztatások, hanem a legkisebbek is: a föltűnően kevés budapesti utazások és a rendszeres vakációs, ünnepi látogatások otthon, vagy éppen kényszerű hazautazás sorozás-ügyben. A jövődjő új életrajzírónak, monográfusnak könnyű dolga lesz Koczás jegyzetei nyomán.

Alapos, körültekintő a versek időrendi besorolása is. Szerencsére a kéziratok java keltezett, és a versek zöme is napilapban jelent meg, így tehát viszonylag nem sok nehézséggel találta magát szembe a sajtó alá rendező. Am akadt néhány fogas kérdés, főként a csak kötetben megjelent versek kapcsán. Megnyugtató a megokolása pl. a *Kossuth halálának évfordulóján* és az *Ősz jelé* című verseknek, és dicséretes az óvatosság a kellő adat, fogódzó híján pl. a *Haza*... besorolásában.

De itt kezdődnek ellenvetéseink is. Nincs elégséges ok a föltételezésre, hogy az *Érted* csak jóval később a pünkösdi bál után, júliusban, augusztusban keletkezett volna. Az élmény frissesége alapján inkább az valószínű, hogy korábbi: szerintem helye a 32. vers helyén lenne. S Ady nem csak az *Ősz jelé* című verssel tett — mint Koczás mondja — kivételt azzal, hogy 1898 nyarán írta, de csak az egy évvel későbbi kötetében jelentette meg (303). Szerintem ugyanez történt az *Álmok után* cíművel is: a kétszeres utalás az *Őszre* aligha lehet átképzéletes: valódi körülményekre utal, s így helye 1898

őszén van. Ugyanígy az *Őszi éjszakán* is: erős e versek sugallata, hogy egyivásúak. Persze: a latin jogi tétel szerint, amit bizonyítás nélkül állítunk, bizonyítás kötelezettsége nélkül lehet tagadni. Perdöntő filológiai adat egyikünk kezében sincs. De arra sincs ok, hogy az *Itthon* megírását — a címmel ellentétben — bizonyíték nélkül a karácsonyi vakációról való visszatérés utánra, a januári debreceni napokra tegyük. A versnek higgyünk, s így helye kb. a 60. sz. helyén lesz.

Nincs okunk bonyolult magyarázatokra, amikor a megjelenés kelte szilárd alap a besorolásra. A *Jégsaison* 1898. december 19-én jelent meg, a *Színházban* 20-án, sorrendjük mégis fordított. Ennek magyarázata erőltetett, fölösleges; megnyugtatóbb a megjelenés rendje. A sorrendet ugyan nem változtatja meg, de nem értek egyet azzal az érveléssel, hogy a *Bélának* című verses dedikációt a *Versek* megjelenésétől túlságosan elszakítsuk. Hitelt kell adnunk az 1899. jún. 17-i újsághírnek, hogy a kötet „ma hagyta el a sajtót”, így az, hogy „pár nap múlva... megszerezhető” (189) semmiképpen sem kérelmezhető a vele együtt dolgozó, lakó, legjobb barátjának számító Sipos Bélának való átadását, hiszen — mint Koválovszky helyesen mondja (426) — neki nyilván az első példányok egyikét adta. A „pár nap múlva” kapható *többi* kötet nyilván a kötés elhúzóda miatt késett.

3

A főszöveg kiválasztása ellen kifogásunk nem lehet, Koczás ezt is gondos mérlegeléssel, a szabályzat betűi és szelleme szerint végezte. Egy bizonyos típus háromszori előfordulása gondolkodtat csak el kissé, nem utolsó sorban a Juhász Gyula kritikai kiadás hasonló tapasztalatai miatt is. Koczásnak is föltűnik, hogy némelykor (*Egy szép leányhoz*, *Epilógok*, *Örök vágy*) az utolsó, harmadik közlés, mely tehát főszöveggé emelkedett, nem a változtatás szándékáról tanúskodó második változatot követi, hanem visszatér az elsőhöz. Két ízben Koczás „érdekesnek” mondja ezt, a harmadik jegyzetében pedig évelődés nélkül tudomásul veszi, hogy a költő „visszaállította az első változatot”. Bizonyosnak tartom, hogy ennél egyszerűbb, közönségesebb magyarázata van e furcsaságnak: az, hogy a harmadik közléskor nem állott a költő rendelkezésére a második változat szövege, kivágata. Az első viszont meg lehetett, így két esetben változtatás nélkül, az első verset „néhány eltéréssel” adta újból nyomdába. Hogy mitévők legyünk ilyen esetben a főszöveg kiválasztásakor? Gondolom, ha a közbülső változat eszmei vagy

művészi szempontból valami értékeset tartalmaz, nem hagyhatjuk figyelmen kívül.

Nem dicsérem már tovább Koczkás tüzetes jegyzetanyagát. Inkább itt-ott a túlbuzgalmat sokallom. Jellemzője lehet ennek, hogy az *Itt a tavasz!* ihletőjéül nem magát a kellemessé vált időjárást tekintti, hanem — kissé beleszeretve a hírlapok valóban sokmindentre fényt vető forrásanyagába — egy ugyanerről szóló újsághírt. De miért kellett volna Adynak újságból megtudnia, hogy itt a tavasz? Másutt helyesen mutat rá, hogy az Irma-szeralem indító verse, a *Vallomás*, és az első szakító vers, a *Finita* . . . egyaránt színházi, színpadi motívumokkal van tele. Ezt úgy vezeti be, hogy „érdekes”. Én inkább azt mondanám, hogy ez a *természetes*, hiszen Ady színpadon látta, szerette meg Szabó Irmát; legfőljebb még a *jellegetes* minősítést használnám. Juhász Gyula Anna-verseit különben — ugyanez okból — ugyanez jellemzi.

Néha ellentmondásba is keveredik. Egyazon lapon (406) előbb azt mondja, hogy a *Versek* megjelenéséről közölt május 24-i hír, mely szerint a kötet még abban a hónapban megjelenik, elstietett vagy megnyugtatósnak szánt kijelentés volt. Holott pár sossal lejjebb kiderül, hogy erre minden alapjuk megvolt, s hogy nem valósult meg, kizárólag Ábrányi előszavának keselkedése volt oka.

Olykor hiányolunk is valamit. Itt van mindjárt a névmagyarázat. Egy embert — bármi sajnálatos — két évszámmal lehet legtömörebben, legtöbbet mondóan jellemezni: születésének és halálzásának évszámával. Ez nagyon sokat mond! Pl. jó lenne tudnunk Szini Péter korát (322), mert megnyugtatóbb lenne az érvelés, hogy nem rá vonatkozik a „tehetséges, fiatal poéta” kitétel, hanem Adyra. Néhol ugyan megtaláljuk egy-egy kortárs, barát halálzásai adatát, de úgy kell különböző helyekről összekeresni (mint pl. Juhász Endrét a 207. és a 211. lapról). De szeretnénk tudni, mikor halt meg Zsóka, él-e még Virágh Gizella, Goldstein Miklós, mikor halt meg a vetélytárs Kun Béla? Hiányoznak Tötös György halálzásai adatai, s így tovább. Zoltairól említést érdemel, hogy debreceni múzeumigazgató volt. Ha igaz Ady állítása, hogy legjobb debreceni barátja Rubos Árpád lett, róla is többet szeretnénk tudni. Talán javasolhatnám, hogy az Adyval, az Ady-életművel kapcsolatba kerülő személyiségek főbb életrajzi adatait, elsősorban a két évszámot, az első vagy az érdemi előfordulás-kor fejtjük ki részletesebben, s e hely lapszámát a névmutatóban szedessük fölten. Így minden további előfordulás-kor tehermentesülünk az újabb magyarázattól, sőt az utalgatástól is.

Van, amikor elmarad az Ady-prózák megfelelő kötetére való utalás (209), s így a hírlapra való hivatkozás azt a látszatot kelti, mintha a kötetben nem lenne található (AEÖPM 2: 59–60). Máskor jó lenne az idézett forrás időpontját tudnunk, annál inkább, mert ugyanannak, Zsókanak két különböző időben tett, ellentmondó nyilatkozatát állítjuk szembe, s a későbbiről tudjuk, hogy 1936-ból való (269). Elmaradt az anyjához szóló Ady-levél lelőhelyének közlése is (319). Úgy gondolom, bővebb beszámolót kívánt volna Ady 1899. máj. 4-i párbaaja is; vajon a Geréby Pál tart. huszártiszthelyettesessel való színházi összeszólalkozás nincs-e összefüggésben az Irma-üggel? (406) Számomra nem eléggé világos, hogyan maradtott Ady előtt titokban a Kiváncsi Illi igazi neve, ha közben — Adynak szinte felelgető — tárcái jelentek meg a debreceni lapokban, egyik éppen valószínűs nevével (439). Igaz, erre majd nyilván magyarázatot ad Kovalovszky Miklós készülő újabb emlékező-gyűjteménye, melyre Koczkás gyakran hivatkozik. De ez is mutatja, hogy ennek a gyűjteménynek, mely az első kötet után már így is majd egy évtizedet késik, meg kellett volna előznie a kritikai kiadást. Hiszen mit kezdjen a kritikai kiadás használója az olyan utalással, hogy *EmlAE* — II. s. a. Majd ha megjelenik is, nehézkes lesz az effajta s elég gyakori hivatkozásoknak utána keresni!

Pár szót megérdemelt volna Adynak Makai Emilről idézett kritikai megjegyzése, hiszen máskülönbben megbecsüléséről, sőt rá tett hatásáról tudunk (460). Nem elégít ki a Schlesingerről szóló magyarázat (445) sem: a bécsi operettszerzőnek nem sok keresni valója lehet a debreceni tárgyú versben; debreceni bemutatójáról ugyanis Koczkás sem szól, tehát nyilván nem is volt. Mert különben, ez ismét csodálatra készített, bámulatos *operett-isméről* is tanúbizonyságot tett: némely Ady-sor megfejtése kedvéért tizedrangú osztrák, francia operettek dalszövegeit is kikutatta!

A tárgyi magyarázatok közül hiányolom a vizsgán *dülni* kifejezés (382) megfejtését. (Az ugyanitt előforduló *hasalni* még tán ma is él a diáknyelvb.) Az [*Elhittem a szívemmel* . . .] jegyzetbeli minősítésében talán helyénvalóbb lenne a magyar nóta jellegzetes példáját látnunk (239). A *Fuimus* címadásában alighanem indítékul szerepelt Justh Zsigmond 1895-ben megjelent ilyen című híres regénye (314). A *Sirasson meg* megjelenési adatait eggyel megszaporthatom: megjelent még az első szegedi irodalmi hetilap, az Újvári Péter szerkesztette Magyar Szó 1900. január 7-i számában is (317). Az *Örök vágy* megjelenése az *Auróra* lapjain egyben Ady első verse pesti folyóiratban (357).

Erről különben a jegyzetben ki nem aknázott cikk szól (-r -k: Az első vers, *Literatura*, 1929. 163–164).

Az [*Ellenőrzési főszerle*] kapcsán talán érdemes lenne Ady katona-ellenességének, későbbi heves antimilitarizmusának e korai megnyilatkozására fölhívni a figyelmet, amint ez prózájának pár lappal odább idézett passzusából is kitűnik (326). Talán sérelem nélkül rá lehetett volna mutatni, hogy a *Kávéházban* színtere egy percig sem lehetett kérdéses (334), hiszen Ady Lajos elég korán megnevezte az Angol királynőt (331). Nem kell körülményesen az alkalmi versek válfaját, az ún. „időjárás” alkalmi verseket, mert erre az újságírónyelvnek szakszava van: *szezonversek* ezek, Juhász Gyula is művelte minden évszakban (366). Adósunk Koczkás a *Száműzöttek* 40. sorának magyarázatával: ez szintén operettre, Louis Varney *Tiszturak a zárdában* című zenés játékára utal. (Juhász Gyulától tudom: ő írt róla 1919-ben kritikát. JGYÖM 6: 620.) Elsiklik *Az elveszett hercegnő* és a forrásul szolgáló történet nagyon feltűnő ellentmondása fölött: az elhagyott herceg bánatában meghalt, míg Ady versében – akár Kisfaludy *Szegény tatár* című verses anekdotájának férje – örült, hogy felesége megszökött. Vajon nem tételezhetjük föl ennek az anekdotának hatását Ady megoldásában? A *Júliusban* 10. sorához az újságírónyelv ad magyarázatot: uborkaszezonban a témahiányban szenvedő tollforgatók találtak ki egy-egy verses szenzációt; ilyen volt a szállóigévé vált *fiúmei cápa*, amely nyaranta elfogyasztott egy-két gyanútlan fürdőzőt. Faragó Ödönről szólva nem hagyható említés nélkül, hogy évekig volt kassai, majd szegedi színigazgató is (452). Az *AEöv* – 8 jelzésű Ady-kiadás tulajdonomban levő példányában azt is olvasom, hogy 81–91. ezer. Talán ez és a hasonló adatok sem lennének fölöslegesek a kiadástörténetben (200). S ha már a mikrofilológiánál tartunk, elmaradt Gratz Gusztáv könyvéből a kötet jelzése (423), és talán ma már van mód az *é. n.* megjelent könyvek kiadási évének kinyomozására és szögletes zárójelben való föltüntetésére is (463).

4

De nem ezek az apró helyesbítések, pótlások a legfőbb kifogásaim. Hanem a jegyzetanyagának szokatlan és indokolatlan terjedőssége. Nem szeretném, ha félreérthetnének: egyetlen apró adalék elhagyását sem venném szívesen. Kizárólag a tömörebb megfogalmazás és a takarékosabb technikai megoldások igényét hangoztatom. A jegyzeteket megduzzasztó elefantiázis kezdődik egy apró írásjel, a nagy kötőjel unos-untalan

való használatával: pont és vessző helyett, semmi helye a bibliográfiai utalásokban. Fölsőleges a hírlapok évfolyamainak – kivált római számmal való – ismételt föltüntetése. A jegyzetek bevezetőjében egy füst alatt el lehetett volna mondani a kötetben versközlő helyül szereplő lapok évfolyamait. Szükségtelen a sorszámuk is, annál inkább, mert Koczkás is alig győzi helyreigazítani a téves nyomásokat, a nyomdászok ugyanis az előző napról ott szokták felejtetni. Még a lapszámnak (a paginának) is csak annyi szerepe van, hogy a vers labbeli helyzetéről tájékoztat; a megkeresés szempontjából csekély fontosságú a pár lap terjedelmű vidéki lapokban.

Itt van azután az alcímezés. A jegyzetek élén (181) annak rendje, módja szerint elmondja Koczkás, hogy az azonos című verseket a kezdőszavakból vett, szögletes zárójelbe tett alcímmel egészíti ki. S ezt utána mind a tucatszor a jegyzetben megismétli, a gyöngébbek kedvéért még a címet is újra meg újra leírva, mint az egyenletben a végeredményt.

A lapokban megjelent versek besorolását az esetek 99%-ában a megjelenés kelte egyértelműen meghatározza. De Koczkás minden alkalommal újra meg újra elmagyarázza, hogy minden bizonytalanságot a megjelenés előtt való nap, vagy aznap délelőtt írta Ady a verset! Már úgy voltam, mint Móra novellahőse, *Balázs a bürgével*, amikor tizedszer, huszadszor olvastam a stereotíp és oly fölösleges sorokat. De némelyik külön is fölboszszantott. A *Diák élet* című verset Békefi Remig márc. 6-án délután tartott előadása nyomán, tehát az alkalmi vers megjelenésének délelőttjén írta Ady, mondja Koczkás (381). Este nem írhatta? „*A múltért* című költeményt Ady feltehetően a *Felhőmályban* publikálását követő napokban írta” (388). Ez kiderül a keltjükből: az első március 14-én, a második 17-én jelent meg; minek tehát ez a „magyarázat”? „Az apr. 15–16-án, szombaton és vasárnap tartott löversenyről írt bökverset Ady szombaton este vagy vasárnap, legkésőbb hétfőn délelőtt írhatta” (394). Mivel tudunk többet, ha már tudjuk, hogy a vers 17-én jelent meg?

A jegyzetek módszeres fölépítését már dicsértem. De a szerkezet alcímeit nem kellene kitenni, mert ez arra csábít, hogy a forma kedvéért akkor is írjunk alá valamit, ha semmi mondanivalónk nincs! Továbbá: ha csak egyetlen változatunk van, fölsőleges minden sor végéhez odabiggyeszteni annak az egynek rövidítését. Mint ahogy fölsőleges (a szedő idejét, erejét rabló) a több leföhlőhely rövidítéseit cikk-cakkosan, külön oszlopban szedetni; ennek semmi funkciója nincs. Hallatlanul megduzzasztja a változa-

tok anyagát, ha a teljesen esetleges, a korabeli nyomdatechnika kezdetlegességéből következő ékezésbeli (*i, u, ü* hosszú párjaik) eltéréseket is szövegváltozatként kezeljük, sőt a nyilvánvaló, egyszerű sajtóhibákat is (pl. *machina* – 405). Ugyanígy nem szövegjavítás az olyan sajtóhiba kijavítása, mint a *győzött ~ győzött* (472). Az ilyenekről való számotadás fölösleges erőpazarlása a sajtó alá rendezőnek, a szedőnek, s papírtékozlás. Versidézet helyett elegendő lenne ugyane kötet megfelelő helyére utalni (289), a versek jegyzetében ugyanannak a versnek sorait sem kell teljes terjedelmükben újra idézni, azért vannak a sorok megszámozva, hogy elég legyen a sorszámra utalni. Nem kell a jegyzetben a sokszor hosszú, alcímmel, három ponttal, szögletes zárójellel megtoldott verscímet is újra meg újra leírni, hiszen nyilvánvaló, hogy melyik versről van szó, s legföljebb ennyit kell írni: „e vers”. Nagyon sok esetben (pl. hogy megnyit a jégpálya, 377; vagy a végül is elmaradt újságíróból előkészületi hírei, 369; a sorozás részletei, 375 stb.) elegendő lenne a forrásul szolgáló hírlapi közlemény bibliográfiai idézése, fölösleges teljes terjedelemben magát a szöveget közölni. Gyakori, hogy a sajtó alá rendező előbb kivonatol egy forrást, utána nekifoháskodik, hogy *lássuk, idézzük* s hasonló, azután teljes terjedelmében közli azt imént lényegében már ismert közleményt (395, 461).

Olykor a saját szavaival adott magyarázatok is terjengősek. Ilyen pl. az exlexről szóló magyarázat (345) vagy az angol–búr háborúról (467). Pár mondattal is elintézhető lenne mindez, amint erre ellenkező, jó példa a szegre tűzött bihari pontokról szóló (445).

Nagyon sok a szövegszerű ismétlés is. A kiadástörténet adataival is többször újra találkozunk (406, 437), van, hogy ugyanazt kétszer elmondja egyazon (363) vagy két szemben levő (364, 365) lapon. Hatsoros különbséggel kétszer értesülünk Bartha Mór szabadságának időtartamáról (436). Még azt is megismétli, hogy valamit *nem* irt ki (!) a főszövegben (473). Általában: a jegyzetek megfogalmazása bőbeszédű, megállapításai gyakran tautologikusak. Szerkesztői gyakorlatomból úgy becslem, egy jó piros ceruza ötödével csökkenthetné volna terjedelmüket, a mondandó minden sérelme nélkül.

5

Szövegjavításai – az előbb említett fölösleges számadásokról már nem szólva – éppúgy körültekintők és gondosak, mint a főszöveg kiválasztása, az időrendi besorolás. Itt is van több példa a dicséretes óvatosságára: ha nem tud megnyugtató javaslatot

adni, inkább hibásan hagyja a szöveget, nem önkényeskedik (436). Szükségtelen a szó- és betűkiegészítéseit, ha úgy is számot ad róluk a jegyzetben, szögletes zárójelben adnia (46, 161). Néhol túlbuzgó a javításokban is. Az akkor is, most is *szúzi* helyesírású alakot rövidre írja át ritmikai megokolással (389); az *akut* szóval összecsendülő *kút* alakot megintén rövid *u*-val adja a rím miatt (469). Egyiket sem érzem szükségesnek. Az előbbi szerintem nem döcöcn, az utóbbi pedig nem a száj, hanem a szem részére készült; hiszen a versmondó az *akut u*-jának kissé hosszabb ejtésével kiegyenlíti a különbséget. Modern verselésünkben nem az íráskép, hanem a kiejtés számít.

Egy helyen ismét óvatosan latolgatja a javítás lehetőségeit, egyet (*Mosolyognak* helyett *Mosolygnak*) elfogadhatóvá is tesz, de a jegyzetben (465) mégis visszalép, lemond a javítás jogáról. Annál meglepőbb, hogy a főszövegben (160) ennek ellenére a javított alak áll! (Szerintem helyes a javítás.)

Sok zavart okoz Ady is a maga következtelen helyesírásával. Mert igaz ugyan, hogy a korabeli újságírás szokása szerint – a nyomdák betűanyagának szegényességéből sugárzott ez vissza a tollforgatókra – ő is (akár Juhász) az ún. rövid ortográfia híve (184), de ezzel némileg ellentétben, talán nyelvjárású indítékra ilyen szokatlan hosszú *ü*-s alakokat használt: *ültünk, üldögéltünk* (248), *szelidültünk* (474) stb. Ez nem sajtóhiba, mint Koczkás véli, hanem Ady hibája.

A kritikai kiadás saját sajtóhibái örvendestelen kevésszámúak. Zavar a szövegváltozatokban pár betűnek a sor elején való összekeveredése (324), egy helyen *júl* helyett *jún*. (435), s bizonyára sajtóhiba Petőfi halálának *júl*. 29-ére helyezése is (430).

Még annyit, hogy megszokottabb az az idézésnek az a módja, amikor előbb a cím áll, azután a lelőhely (208), s helyesebb, takarékosabb lenne, ha a kötetben szereplő versekre való utalás nem cím szerint, hanem a számukra történnék: nem kellene minduntalan a betűrendes címmutatót használni.

A névmutatónak pár szűrőpróba néhány hiányára vetett világot. Heltai a 460. lapon is előfordul, Makai Emil (itt: Emile!) szintén, hiányzik Makó Lajos (333), Újlaki Antal a 332. lapon is, s elkélt volna egy utalás Vég Miklós nevének Goldstein Miklósról.

6

Szokatlan dolog, de szükségét érzem, hogy szóljunk már irodalomtörténetírásunk helyes magyarságáról is. Ha a napilapoktól, műszaki és természettudományi szakíróktól

jó magyarságú stílust várunk, mennyivel inkább megkívánható ez a nyelvi anyagot tanulmányozó, belőle élő irodalomtudósoktól. Nem akarok személyes élt adni kifogásaimnak, mert nem a sajtó alá rendező, hanem nemzedékünk szeplőiről van szó, típushibákról, melyeket pár példával be kell mutatnom, különben alaptalannak tűnhet állításom.

A leggyakoribb az egyes jelző helytelen, sőt legtöbbször fölösleges használata. „Az AEÖV egyes kötetének...” (174) Helyesen: Az AEÖV kötetének... „A következetlenségek egy újabb csoportja egyes szavak többféle helyesírásában mutatkozott” (183). Helyesen: bizonyos szavak, némely szavak, néhány szó. „Köszönet... az egyes munkafázisokban adott támogatásukért” (186). Egy-egy munkafázisban.

Irodalomtörténész zsargon a -nál rag funkcionális túlterhelése sok egyéb rag rovására. „A publicisztika kiadásánál így szűk-ségessé vált...” (174). Helyesen: kiadásában, kiadásakor. Egyetlen lapon (180) nyolc ilyen alak szerepel: ez a stílus is szűrkíti. Hivatali aktákban is hibáztatjuk a vonatkozó jelzőt (177, 302, 460) a helyes *ide vonatkozó, ide vágó, ide illő* helyett; az elszaporodó *terén* névutót, amely szintén változatos ragokkal helyettesíthető. Egyik helyt kivált ilyen mondat kerekedik ki: „a nyilvános szereplés terén annyira aktivizálódott...” (257). Ugyanilyen fölösleges az *eszközöl*, a *végett* célhatározót kiszorító *érdekében*, a *címmel* helyét elfoglaló *címen*. Russzicizmusként, a fordítás hozta vissza az avatag nyelvújítási *irodalmárt* (464), holott erre nekünk nincs szükségünk, mert mi nevén nevezzük őket: írónak, költőnek vagy irodalomtudósnak,

kritikusnak mondjuk. Gyakori a föltételes mód rossz szórendje (vita is volt körülé az ÉS-ben Mátrai-Betegh Béla és Mészöly Dezső közt): ha nem is felel meg (321); helyesen: ha nem felel is meg.

De legcsúnyább zsargon, amit már Horváth János is ostorozott az irodalomtörténeti szakdolgozatokban, a ragozott alakú címek továbbragozása: *Októberben-hez, Dal a Vigadórólt, Sirasson megben, Zsúr a jégennek, A hétről-ben* stb.

7

Végül fölvetem a Juhász kritikai kiadás kezdetén már hasztalan javasolt indítványomat: a kritikai kiadások ne szakítsák el egymástól a verset és jegyzeteit, hanem folyamatosan, egymás után, a mai gyakorlat szerint eltérő betűtípussal közöljék. Mindannyian kinlódunk egy-egy kritikai kiadás használatakor az ide-odalapozással: nincs elég kezünk, hogy nyitva is tartsuk a könyvet a főszövegnél, s közben olvashassuk a jegyzetet is, meg írassunk is... E kötetben ezt még egy árva jelzőszalag sem könynyíti meg.

Látszólag sok kifogásom volt, de ez megtevesztő látszat: a kritika természeté, hogy a jót elismerheti pár rövid szóval, de az észrevételekhez több térre van szüksége. A bíráló technikai, módszerbeli és stílári hibák ellenére az Ady-versek első kötete példát mutató kritikai kiadás. Koczka Sándor nemcsak az Ady-sorozat további kötetei, hanem minden huszadik századi költőnk kritikai kiadása elé magas mércét állított. Nehéz lesz őt utolérni.

Péter László

MOLNÁR ERIK: VÁLOGATOTT TANULMÁNYOK

Sajtó alá rendezte és a bevezető tanulmányt írta: Ránki György. Bp. 1969. Akadémiai K. 419 1.

Molnár Erik pályája, amelyből a 75. születésnapra megjelent válogatás némi összefoglalót nyújt, széles és nagyívű, eredményekben rendkívül gazdag és erős sodrású volt. Molnár Erik modern korunk tudását testesítette meg: a valóság kérlelhetetlen vallatóját, és — a sokoldalúság igénylőjét. Molnár Erik *modernül* értelmezte a marxizmus klasszikusait; soha nem vallotta azt, hogy e klasszikusok nézetei, elméletei „revízióra” szorulnak.

Ismertetésünket — az általános szokástól eltérően — kérdéssel kell kezdenünk. Mit tanulhat az irodalomtudomány Molnár Erik életművéből, kutatói módszereiből? Mit írhat az irodalomtörténész, ha Molnár Erik

gazdag hagyatékáról kell szólnia, ha végigolvassa a több mint harminces válogatást? Mi az a kapocs, amely az irodalomtudományal összeköti e roppant gazdag életművet? Mi teszi indokoltá, hogy a történettudomány határain *kívül* is fokozott figyelemmel kísérjük Molnár Erik tudósi hagyatékát?

Csak általánosságok között mozgunk, ha azt írjuk: az alkotó marxizmus szelleme tölti be az összekötő kapocs szerepét. Molnár Erik életműve elemzésekor, ez életmű konkrét vonásaira fordítva figyelmünket, csakhamar kitűnik, hogy az elmélet és gyakorlat, konkrétitás és a tudományos feltevések, az egyszerűnek és bonyolultnak a problémája, a magyar globus és a nemzetközi